

Przestrzeń i tożsamość. Refleksje z antropologii przestrzeni
(Space and Identity. Reflections on Anthropology of Space)

Tomasz Burdzik

Uniwersytet Śląski, Katowice

E-mail: tomasz.burdzik@gmail.com

Publication name: Burdzik, T. (2014). Przestrzeń i tożsamość. Refleksje z antropologii przestrzeni. doi:10.6084/m9.figshare.980699

URL: <http://portalsocjologa.pl/artykuly/przestrzen-i-tozsamosc-refleksjez-antropologii-przestrzeni/>

ABSTRACT

Space, place and identity have become keywords in social and cultural science. This article will briefly review one specific part of the complicated identity discourse, the question of social identity and space as an element of identity. This paper presents some views on space and identity and the relations between these categories.

KEYWORDS: space, place, identity, anthropology of space

ABSTRAKT

Przestrzeń, miejsce i tożsamość stały się znaczącymi pojęciami w naukach społeczno-humanistycznych. Celem artykułu jest zwięźle przedstawienie specyficznego rodzaju złożonego dyskursu tożsamościowego – zagadnienia tożsamości społecznej oraz przestrzeni jako elementu tożsamości. Artykuł ukazuje wybrane spojrzenia na przestrzeń i tożsamość oraz relację między tymi pojęciami.

SŁOWA KLUCZOWE: przestrzeń, miejsce, tożsamość, antropologia przestrzeni

Wstęp

We współczesnym świecie charakteryzującym się nieustanną zmianą szczególną rolę odgrywa przestrzeń. Przestrzeń, która nie stanowi zbioru luźno rozrzuconych budowli, pajęczyny ulic poprzecinanej sklepami, lecz będącą tłem interakcji społecznych, integralnym elementem tożsamości społecznej.

Tożsamość jest kształtowana przez przestrzeń, na którą składają się miejsca istotne zarówno z perspektywy indywidualnych doświadczeń, takie jak miejsce spotkań z rówieśnikami, szkoła, plac zabaw, jak również miejsc istotnych w kontekście zbiorowości, gdzie należy wyróżnić pomniki, zabytkowe budowle, czy też społecznie uznane przestrzenie życia zbiorowego: galerie handlowe, kościoły, promenady. Wszystkie uprzednio wymienione elementy współtworzą właściwy danej przestrzeni krajobraz kulturowy, niezwykle istotny w czasach globalizacji (Burdzik, 2012; Rembold & Carrier, 2011).

Przestrzeń konstryuuje zbiorowość wokół obszaru, w którym odbywają się interakcje. Tożsamość (zarówno lokalna, jak również narodowa), jest nie tylko wytwarzana poprzez odtwarzanie form zachowań właściwych dla danej kultury – takich jak święta, zwyczaje – ale również poprzez wspólne interpretowanie przestrzeni w obrębie danej zbiorowości.

Celem tekstu jest próba refleksji nad relacjami między przestrzenią a tożsamością – a konkretnie – nad miejscem wartości i znaczeniem przestrzeni w formowaniu tożsamości. Warto wiedzieć „coś więcej” o oddziaływaniu szachownic ulic, budowli, skwerów oraz użytkowników przestrzeni, gdyż przestrzeń nie jest zbiorem elementów pozbawionych społecznego znaczenia (Dowling, 2009; Paasi, 2004) . Jak twierdzą Anssi Passi oraz Eeva Kaisa-Prokkola, ”Terytorium jest społeczne, ponieważ ludzie wspólnie je dzielą” (Paasi i Prokkola, 2008, s. 16).

Wartość przestrzeni

Wartości określają znaczenie zbiorowości. Przejawiają się one również w waloryzacji określonych miejsc, stanowiąc namacalny dowód wartości podzielanych przez zbiorowość. ”Wartości te pozwalają wyraźnie zarysować odrębność i swoisty charakter zbiorowości. A także, co istotniejsze dla nas, pozwalają uzyskać wgląd w to, kim są jako podmioty indywidualne członkowie zbiorowości i co składa się na ich koncepcję siebie” (Bokszański, 2005, s. 66).

Wartości przejawiane przez daną wspólnotę odnoszą się również do kategorii przestrzenno – symbolicznych. Stosunki społeczne w obrębie określonej przestrzeni stanowią ważny element świadomości zbiorowości, sakralizujący *to, co ważne, od tego, co zwyczajne* .

Budowanie tożsamości – zarówno w doświadczeniu jednostkowym, jak również zbiorowym – jest w istocie budowaniem własnego *Ja* w ściśle określonej przestrzeni. Enkulturowanie nie jest zawieszona w nieokreślonej próżni. Wspomniane nadawanie znaczeń trafnie obrazuje Józef Tischner, dając za przykład szczególny element przestrzeni – dom:

Przestrzenią człowiekowi najbliższą jest dom. Wszystkie drogi człowieka przez świat mierzą się odległością od domu. Widok z okien domu jest pierwszym widokiem człowieka na świat. Człowiek zapytany, skąd pochodzi – wskazuje na dom. Dom jest gniazdem człowieka. Tu pochodzi na świat dziecko, tu dojrzewa poczucie odpowiedzialności za ład pierwszej wspólnoty, tu człowiek rozpoznaje główne tajemnice rzeczy – okna, drzwi, łyżki – cieszy się i cierpi, stąd odchodzi na wieczny spoczynek. Mieć dom, znaczy: mieć wokół siebie obszar pierwotnej swojskości. Ściany domu chronią człowieka przed srogością żywiołów i nieprzyjaźnią ludzi. Umożliwiają życie i dojrzewanie. Mieszkając w domu, człowiek może się czuć sobą u siebie. Być sobą u siebie, to doświadczać sensownej wolności. Dom nie pozwala na swawolę, nie oznacza też niewoli. Domowa przestrzeń, to przestrzeń wielorakiego sensu. Budować dom, znaczy: zadomowić się. (Tischner, 1990, s. 197)

Wartościowanie przestrzeni odnosi się nie tylko do szeroko propagowanych miejsc pamięci, o szczególnym znaczeniu historycznym, lecz również do miejsc o mniejszym znaczeniu dla ogółu społeczeństwa, a istotnych dla społeczności lokalnych zajmujących daną przestrzeń. Społeczność lokalna, skupiona bezpośrednio wokół interpretowanych miejsc, może przywiązywać większą wagę do symboliki lokalnych budowli, co może stanowić przejaw silnego poczucia tożsamości lokalnej.

Przykład lokalnego odczytywania przestrzeni –
rzeszowski Pomnik Czynu Rewolucyjnego
umieszczony w centrum miasta zwany potocznie
wśród mieszkańców Rzeszowa „Wielką Cipą”.

Granicą wyznaczającą znaczenie danego miejsca dla tożsamości jest charakter danej przestrzeni. Im bardziej jest zrozumiała dla większej ilości osób, tym bardziej może stanowić element swoistego kanonu kulturowego danej zbiorowości, czytelny i rozpoznawalny element wyodrębniający mieszkańców spośród innych. Przykładem mogą być „miasta-ikony”, opiewane dość licznie w dziełach kultury, książkach, muzyce, filmach. Któż nie pamięta Paryża sympatycznej Amelii Poulain z filmu „Amelia” Jean-Pierre Jeuneta, filmów Woody'ego Allena, stanowiących hołd reżysera dla ukochanego Nowego Jorku czy też piosenek: [Krakowa](#) „Myslovitz” i Marka Grechuty tudzież [Snu o Warszawie](#) Czesława Niemena?

Znaczenie przestrzeni

Przestrzeń dzięki zaangażowaniu użytkowników pełni istotną funkcję nie tylko w procesie socjalizacji oraz nabywania tożsamości społecznej, ale również pełni bardziej widoczną funkcję, a mianowicie konsoliduje zbiorowości w obliczu możliwego zagrożenia. Gdy tylko zagrożenie zostanie dostrzeżone, szybciej zostanie zażegnane z racji zaangażowania większej liczby jednostek odczuwających je jako realną groźbę wymierzoną w konkretną grupę, nie w abstrakcyjny byt.

Symboliczny charakter przestrzeni wzmacnia świadomość przynależności terytorialnej, w oparciu o którą można tworzyć mity konsolidujące członków danej zbiorowości, zarówno pod względem formalnym, jak i kulturowym, co zauważają m. in. Tim Edensor oraz Michael Huisseune: „(...) konkretne krajobrazy stanowią wybiórczy skrót w odniesieniu do zamieszkujących je narodów(...)” (Edensor, 2004, s. 138), „Krajobrazy w dyskursie narodotwórczym stanowią symbole narodowej autentyczności” (Huisseune, 2010, s. 355).

Kształtowanie tożsamości następuje w oparciu o wzory kultury internalizowane w trakcie socjalizacji w danej zbiorowości poprzez odwoływanie się do miejsc pamięci. Scalanie struktur materialnych, językowych tworzy swego rodzaju relację ”jednostka – otoczenie”, której kontekstualny charakter desygnuje poczucie lokalnej odrębności. Świadomość *bycia innym* ma swoje usankcjonowanie w tradycji przekazywanej w danej zbiorowości. Miejsca, z racji swego charakteru określającego daną przestrzeń jako *własną* w stosunku do *obcej*, niezwiązanej z danym regionem, stają się zjawiskiem istniejącym w kulturze, pozwalającym na orientację w czasie, przestrzeni, jak i względem otoczenia, gdzie jak zauważa Paasi, „(...) region i miejsce zostają złączone w nieuchronne zinstytucjonalizowane praktyki, dyskursy oraz pamięć” (Paasi, 2002, s. 808).

Zauważana unikatowość form, dowartościowuje przestrzeń, która poprzez swój charakter lokalnej ojczyzny – będącej pierwszą przestrzenią socjalizacji – staje się pierwszą ojczyzną, ojczyzną lokalną. Ojczyzna lokalna dookreśla tożsamość jednostki, umożliwia dostrzeżenie tego, co jest przeżywane przez zbiorowość, “Krajobraz pozwala nam wyzwolić się od abstrakcyjności terytorialności, tożsamości regionalnej do namacalnej przestrzeni” (Prytherch, 2006, s. 210). Zbiorowe odczytywanie znaczeń elementów wchodzących w skład krajobrazu sprzyja zacieśnianiu więzi między członkami tejże zbiorowości.

Mimo heterogeniczności waloryzowania miejsca w zależności od kultury (lokalna, narodowa, globalna), tożsamość lokalna nie neguje zbiorowego aspektu wspólnoty, lecz wyznacza granicę relacji, między mocniejszymi lokalnymi wartościami, a tymi upowszechnianymi w powszechnym dyskursie. Owe znaczenie lokalności jest szczególnie widoczne w krajach alpejskich, gdzie trudności w kontaktach ze światem zewnętrznym podyktowane ukształtowaniem terenu sprzyjały wzmocnieniu przynależności regionalnej. Aż po dzień dzisiejszy można dostrzec znaczące różnice kulturowe między poszczególnymi regionami w obrębie wspomnianych państw, mimo niewielkich odległości przestrzennych, co uświadamia nam siłę oddziaływania ojczyzny regionalnej.

Symboliczny charakter przestrzeni jest nieustannie podtrzymywany poprzez wspólnotowy wymiar zachowań odnoszących się do wyróżnionych lokalizacji. Wydarzenia, które rozgrywały się w wyróżnionych symbolicznie przestrzeniach, są ważne dla zbiorowości ze względu na historyczny charakter miejsc, bowiem przeszłość stanowi legitymizację dla odrębności jakiegokolwiek zbiorowości.

Znaczenie miejsca jako przestrzeni interakcji oznacza wspólnotowy wymiar wartości miejsc pamięci poprzez rozumienie ich nierozzerwalnie z kulturą danego regionu. Zbiorowe postrzeganie symboli wzmacniające poczucie przynależności regionalnej wynika z powszechnego podzielenia istotności danych elementów przez zbiorowość, która ma na uwadze ich wspólne rozumienie przez użytkowników przestrzeni.

Podsumowanie

Przestrzeń jest niezbędna dla własnej identyfikacji. W aspekcie zbiorowym, dla podtrzymywania własnej odrębności poprzez tradycję, umiejscawiającej przeszłość w konkretnych miejscach oraz w aspekcie jednostkowym, jako przeżywane przez jednostkę, a co za tym idzie, konsolidujące ją ze zbiorowością;

Jeśli wiedza społeczna, jej kategorie czy typizacje są dla społeczeństwa konstytutywne, to na równi z nimi także zbiorowe uczucia i temporalność, w tym pamięć zbiorowa, które też są symbolicznie wytwarzane. Ich tworzywem i wytworem zarazem jest symbolizm dyskursywny, symboliczne obiekty i zachowania (Hałas, 2001, s. 31)

W czasach przemian, w których żyjemy, coraz większe znaczenie zwraca się na funkcjonowanie w miejscach osadzonych w przestrzeni o wyraźnym, unikalnym charakterze. Kryzysy tożsamościowe spowodowane gwałtownym trybem życia, jak również migracjami zarobkowymi – a w szerszym kontekście, zmianami demograficznymi – wywołują chęć podjęcia działań zmierzających do „okielzania” przestrzeni. Złożoność elementów tworzących przestrzeń – szczególnie miejską – stwarza trudności przy przekształcaniu tychże przestrzeni. Szczególną uwagę w tym kontekście należy zwrócić na użytkowników przestrzeni, na jej mieszkańców, aby to właśnie człowiek i jego kultura były stałym elementem obecnym w podejmowaniu decyzji przez projektantów, inwestorów oraz decydentów (Pop, 2013). Zmiany powinny być dopasowane do kultury społeczności, której przestrzeń jest poddawana przemianom, gdyż zachowanie tożsamości korzystnie wpływa na funkcjonowanie otoczenia świadomego swego obszaru.

Przestrzeń nie jest czymś jednowymiarowym i jednoznacznym. Jej obraz zmienia się w zależności od obserwatora, obciążonego innym bagażem doświadczeń. Ale ciągle ten obraz jest istotny.

Podsumowaniem rozważań nad przestrzenią niech będą słowa Andrzeja Stasiuka:

Bardzo możliwe, że człowiek odczuwa swoje istnienie dopiero wtedy, gdy czuje na swojej skórze dotyk bezimiennej przestrzeni, która łączy nas z najdawniejszym czasem, ze wszystkimi umarłymi, z prehistorią, gdy umysł dopiero oddzielał się od świata i jeszcze nie zdawał sobie sprawy ze swojego sieroctwa (Stasiuk, 2004, s. 11)

Bibliografia

Bokszański, Z. (2005). *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa: PWN.

Burdzik, T. (2012). [Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji](#). *Kultura-*

Historia-Globalizacja, (11), 13–27. doi:10.6084/m9.figshare.903720 URL:

http://www.khg.uni.wroc.pl/files/2khg11_burdzik_t.pdf

Dowling, R. (2009). Geographies of identity: landscapes of class. *Progress in Human*

Geography, 33(6), 833–839. doi:10.1177/0309132508104998

- Edensor, T. (2004). *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*. (A. Sadza, Tłum.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hałas, E. (2001). *Symbole w interakcji*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Huysseune, M. (2010). Landscapes as a symbol of nationhood: the Alps in the rhetoric of the Lega Nord. *Nations and Nationalism*, 16(2), 354–373.
- Paasi, A. (2002). Place and region: regional worlds and words. *Progress in Human Geography*, 26(6), 802–811. doi:10.1191/0309132502ph404pr
- Paasi, A. (2004). Place and region: looking through the prism of scale. *Progress in Human Geography*, 28(4), 536–546. doi:10.1191/0309132504ph502pr
- Paasi, A., i Prokkola, E.-K. (2008). Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish–Swedish Border Area. *Space and Polity*, 12(1), 13–29. doi:10.1080/13562570801969366
- Pop, D. (2013). Aspects of Identity in Contemporary Architectural Space. *Philobiblon: Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities*, 18(2).
- Prytherch, D. (2006). Narrating the Landscapes of Entrepreneurial Regionalism: Rescaling, ‘New’ Regionalism and the Planned Remaking of València, Spain. *Space and Polity*, 10(3), 203–227. doi:10.1080/13562570601110609
- Rembold, E., i Carrier, P. (2011). Space and identity: constructions of national identities in an age of globalisation. *National Identities*, 13(4), 361–377. doi:10.1080/14608944.2011.629425
- Stasiuk, A. (2004). *Jadąc do Babadag*. Wołowiec: Czarne.
- Tischner, J. (1990). *Filozofia dramatu. Wprowadzenie*. Paris: Editions du Dialogue.

Ryciny

Pomnik Czynu Rewolucyjnego – zdjęcie na licencji [Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 3.0](#) z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:%3ARzesz%C3%B3w_Pomnik_Czynu_Rewolucyjnego.jpg , dostęp: 2014-03-21.